
Євген
Андрос

ВОЛОДИМИР ШИНКАРУК: антропологічний поворот в українській філософії другої половини ХХ сторіччя

В.І. Шинкарук (22.04.1928–29.11.2001) є знаковою постаттю у становленні післясталінської, справжньої, заглибленої у проблеми буття української філософії. Володимир Ілларіонович Шинкарук народився 22 квітня 1928 року у селі Гайворон Володарського району на Київщині. У роки Другої світової війни із осені 1941 року по осінь 1943 року перебував в евакуації у Курській області та на Уралі. Після закінчення 1945 року Володарської середньої школи став студентом філософського факультету Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. Із 1951 року, після закінчення річних курсів викладачів суспільних наук при Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка, став старшим викладачем кафедри історії філософії філософського факультету, а потім доцентом тієї ж кафедри. 1954 року йому присвоєно учений ступінь кандидата філософських наук, а 1964 року — вчений ступінь доктора філософських наук. Членом-кореспондентом АН УРСР В.І. Шинкарука було обрано 1969 року, а академіком АН УРСР — 1978 року. 1989 року він став членом-кореспондентом АН СРСР.

1965 року став професором і деканом філософського факультету Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. Працюючи на посаді декана філософського факультету, В.І. Шинкарук заклав як надзвичайно вагомій традиції відбору на філософський факультет найбільш обдарованої молоді із усіх соціальних верств суспільства, так і над-

звичайно питому практику читання студентами філософського факультету найвидатніших фундаментальних текстів як античних авторів, так і подальших віків.

Водночас саме В.І. Шинкарук заклав підвалини радикального повороту в українській повоєнній філософській думці, створивши 1968 року, одразу після того, як очолив за рекомендацією П.В. Копніна Інститут філософії, відділ філософської антропології (до листопада 1991 року — відділ діалектичного матеріалізму). Тематична спрямованість відділу — і у цьому не-оціненна заслуга В.І. Шинкарука — від самого початку була задумана як осмислення проблеми людини, її буття та її місця у світі, її ціннісних та світоглядних орієнтацій.

Коли оцінюють постаті такого масштабу, якою була постать В.І. Шинкарука, то чомусь завжди зринає, висувається на передній план прямий, без урахування всього антропо- та соціокультурного контексту, порівняльний аналіз категорійної сітки, головних понять, якими оперував він, і, відповідно, такі засадові постаті у філософії ХХ сторіччя, як, скажімо, Гайдегер чи Сартр.

Такий підхід, звісно, є зрозумілим і важливим, але не менш, а часом і більш важливою є оцінка внеску того чи того мислителя у духовну ситуацію доби, духовну ситуацію України та регіону, де він жив і творив.

У такому контексті, як гадаємо, роль Володимира Шинкарука у духовній ситуації України останніх чотирьох десятиріч є непересічною, яку можна порівняти зі значущістю творчості українських поетів-шістдесятників.

Звісно, він зробив вельми помітний внесок у розробку історико-філософської та гносеологічної проблематики, опублікувавши розлогі монографії із дослідження теорії пізнання, логіки та діалектики Гегеля та Канта.

Проте найголовнішою, найпомітнішою заслугою В.І. Шинкарука у царині філософії та духовної ситуації доби загалом було започаткування ним повороту до дослідження філософсько-антропологічної проблематики. Тим більше вагомою була ця заслуга стосовно тогочасної антропо- та соціокультурної ситуації.

Радянська людина кінця 60-х років, ледь отямившись від жахів та раної сталінської деспотії, відчувши теплий подих хрущовської відлиги, коли з'явилася надія, знову постала наприкінці 60-х — на початку 70-х років перед ситуацією повернення якщо не тоталітаризму, то авторитаризму — безсумнівно і зримо.

Духовна ситуація доби вимагала нових філософських підходів, передусім спрямованих на підтримку душевних сил та духовної моці українців, які зустрілися з новими випробуваннями пізньобрежнєвської доби, доби маланчукізму — доби ідеологічного пресингу, постійних звинувачень у ревізіонізмі та абстрактному гуманізмові, доби духовної задухи загалом.

Слід сказати, що 1968 рік, коли В.І. Шинкарук очолив Інститут філософії, був часом продовження відлиги в Україні — шелестівської доби, яка закінчилася лише 1972 року. Але у повітрі, з Москви вже віяло новими холодами,

новими випробуваннями долі української людини, на що філософії й потрібно було негайно й мужньо зреагувати.

Такі нові філософські підходи й були ініційовані В.І. Шинкаруком 1968 року, одразу, коли він очолив Інститут філософії. Цього ж року він створює відділ, фактично спрямований на розробку філософсько-антропологічної проблематики, але названий у дусі доби відділом діалектичного матеріалізму, одразу, впродовж кількох років залучивши до роботи у відділі близьких йому за духом доцентів вишів О.І. Яценка, В.П. Іванова, М.О. Булатова та випускників філософського факультету Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка М.Ф. Тарасенка, В.Г. Табачковського, О.Є. Ільченка, І.М. Молчанова, А.М. Лоя, Є.І. Андроса, В.О. Звіглянича, В.П. Загороднюка, Є.К. Бистрицького та інших. Водночас він пише програмні для всього українського філософського загалу статті, опубліковані у першому номері нового філософського часопису «Філософська думка» за 1969 рік та у журналі «Вопросы философии» за 1970 рік.

Ці статті задали на довгі роки вихідні параметри роботи відділу, що вилилося згодом у цілу низку колективних та індивідуальних монографій, а також науково-теоретичних конференцій. Водночас висловлений у них загальний концептуальний підхід мав значення для всіх розробок Інституту, особливо у плані збагачення їхнього змісту ціннісно-орієнтаційними, світоглядними та культурфілософськими підходами. Зрештою, наприкінці 70-х років В.І. Шинкаруком було ініційоване створення відділу філософії культури, який успішно та результативно функціонує під керівництвом Є.К. Бистрицького і нині.

У чому ж полягала суть антропологічного повороту в українській філософії, започаткованого у 1968–1969 роках В.І. Шинкаруком?

На той час в українській філософії уже відбувся гносеологічний поворот, відхід від вульгарного онтологізму, виходили низка праць П.В. Копніна та його колег по відділу логіки наукового пізнання, який і донині успішно й результативно працює під керівництвом М.В. Поповича. Виходили праці подібного спрямування й у Москві та в інших містах, як і праці з аналізом сучасної західної філософії.

Проте у позитивних дослідженнях — теорії пізнання та логіки наукового пізнання — можна було знайти багато чого, це були концептуально плідні розробки, крім одного: у цих працях певним чином губилася, не знаходила свого місця людина. Як губилася ця людина й у працях з історичного матеріалізму.

Людина в усій різноманітності своїх прагнень, сподівань, надій, радощів і мук, страждань, екзистенційної напруги, духовних і душевних поривань. Людина в усій об'ємності її розуму, раціонального та ірраціонального, її прагнення до самоздійснення й перепон на цьому шляху. Людина, яка хоче бути, а не лише мати.

На перший погляд може видатися дивним, що ініціатором антропологічного повороту в українській філософії був саме В.І. Шинкарук, адже йдеться про автора, що писав до того праці з історії діалектики, логіки та теорії

пізнання. Проте, по-перше, ніколи не слід забувати, що це були праці, присвячені аналізу німецької класики, в якій розробляли принципи для розуміння буття людини у світі проблеми трансцендування як постійного виходу за межі сущого та власного Я, проблеми умов пізнання та граничного обґрунтування знання, проблеми свідомості, самосвідомості, феноменології духу тощо, тобто загалом засадові проблеми осягнення буття людини у світі.

Але найголовніше — мабуть, у тому й була заслуга В.І. Шинкарука як мислителя — що він, проживши разом зі своїм народом драматичні й трагічні роки сталінщини та непрості шляхи повернення до нормального людського існування за часів хрущовської відлиги, у цей час дуже гостро переживав за подальшу долю рідного народу, української людини. Саме це й сподвигло його на обґрунтування програми дослідження буття людини в світі, викладеної ним у 1-му числі «Філософської думки» за 1969 рік.

В.І. Шинкарук завжди щільно ідейно співпрацював із П.В. Копніним. Він був рецензентом чи відповідальним редактором усіх 5-ти монографій П.В. Копніна, включно із останньою, навколо якої у Москві було влаштовано ідеологічний шабаш, як і рецензентом етапної колективної монографії «Логіка наукового дослідження» під редакцією П.В. Копніна та М.В. Поповича. У свою чергу, П.В. Копнін був опонентом докторської дисертації В.І. Шинкарука. Тісно співпрацював В.І. Шинкарук також і з М.В. Поповичем — усі роки свого перебування на посаді директора Інституту філософії.

І тому, започатковуючи антропологічний поворот в українській філософії, він завжди солідаризувався із копнінівським визначенням предмета філософії як людини в її тотальності та її проекції у майбутнє.

Зрозуміло, що таке визначення предмета філософії не було суголосним із заідеологізованою добою. Як вихід за рамки офіціозу сприймали також Шинкарукове звернення до проблематики людини і світу, світорозуміння та світовідчуття.

Водночас це Шинкарукове звернення відкривало нові тематичні горизонти, дозволяло як аналізувати буття в усій його об'ємності, так і стверджувати, що було і є надзвичайно важливим для пересічного українця, життєвий оптимізм людини, її волю до обстоювання визначальних на певний час інтересів та потреб.

Означивши необхідність поставити у центр філософської рефлексії проблему людини та світу, В.І. Шинкарук одразу ж переходить до осмислення всієї неоднозначності та складноструктурованості феномену буття людини у світі, онтологічної проблематики.

Для В.І. Шинкарука було само по собі зрозумілим, що адекватне усвідомлення питання про людське буття є можливим, як було з'ясовано ще в античності, лише на ґрунті відповіді на питання про буття як таке, буття у принципі, і, відповідно, про діалектику буття і ніщо та світу як такого.

Чому це так? А так є тому, що у філософії, починаючи від її витоків, суще, світ речей і процесів завжди мислили як те, що є скороминущим, за

яким завжди стоїть те, що є для нього засадовим, що є його горизонтом, його межевою характеристикою, граничною засадою та підвалиною.

І це стосується всіх фундаментних ідей: ідей прекрасного та потворного, добра та зла, пізнання сущого й питання про передумови пізнання взагалі, істину як таку, зрештою — буття в істині.

Нарешті, є питання про те чи те суще, але є також питання про буття у принципі як спосіб людського існування, про витоки цього буття, буттєву заглибленість існування людини у світі та її постійних і незборимих духовних пошуків, пошуків першовитоків, тобто питання про проблему *dasein*'у.

Причому, з одного боку, йдеться про осмислення таких вузлових категорій, як буття та небуття, простір та час, життя та смерть, конечно та безконечно, свободу та необхідність тощо.

Але, з іншого боку, йдеться про те, що людське буття — це та сукупність життєвих практик, життєсвіту людини, яка є надзвичайно екзистенційно напруженою, бо вимагає постійних вольових зусиль з розв'язання колізій буття. В.І. Шинкарук також завжди підкреслював, що проблема людського буття — це проблема не людини взагалі, а окремої людської особистості, кожного з нас, взятого у його віковій еволюції: дитинстві, юності, зрілості. Через це й людський світ — це не чийсь, не якийсь абстрактний *Lebenswelt*, а сукупність персональних життєвих практик та доль, життєвих світів кожного з нас, кожного пересічного подорожнього на життєвих теренах.

Буття кожної людини пов'язане з постійним трансцендуванням, у розумінні виходу за межі сущого та власного «Я», яке завжди пов'язане із залученістю до вічного, позачасового.

Відтак, як бачимо, В.І. Шинкарук дає широку панораму засадових положень філософсько-антропологічного підходу, де знаходиться місце поняттям і буття, і світогляду.

Звичайно, у вузівських філософських курсах потрібно передусім так чи так викладати вчення про буття, якщо ми хочемо виховувати самосвідомих, а, отже, й відповідальних громадян держави. Це є надзвичайно важливим завданням викладання філософії.

І ті, хто нині в Україні зазіхає на викладання філософських дисциплін у вузах та технікумах і на кандмінімуми із філософії, це просто обмежені, недалекі люди. А в принципі — які не можуть мислити по-державному. Бо ж думка про те, що за доби інформаційного суспільства потрібні лише нові технології і наука, яка виключно їх обслуговує, і не потрібна високочола, високопрофесійна філософська, як і гуманітарна взагалі, освіта, — ця думка щонайменше хибна. Це може стати прямою дорогою до нових форм етатизму та авторитаризму.

Відтак абсолютно недостатньо готувати у вузах та технікумах просто технарів. Слід виховувати саме особистості, самосвідомих громадян України, яким би були близькими, органічними і гуманістичні ідеали, і етичні принципи та норми.

У цьому плані слід підкреслити принципову думку В.І. Шинкарука про філософсько-антропологічне знання як спосіб самовизначення людини у світі. Не просто філософсько-антропологічного знання як набір якихось суто теоретичних положень, а саме як підґрунтя, засади самовизначення людини у світі, підвалини її самостійної, чітко усвідомленої персональної позиції при розв'язанні будь-яких колізій життя, життєвих випробувань.

Проте водночас ніколи не слід забувати, що є й інша частина громадян України, яка вищої освіти не здобувала, але яка, попри те, добре орієнтується в усіх складнощах буття. Орієнтується передусім тому, що *кожна* людина має світогляд, має світорозуміння, світовідчуття та світосприймання.

Не маючи змоги детальніше зупинитися на висвітленні решти концептуальних підходів В.І. Шинкарука, слід усе ж згадати хоча б такі окремі моменти.

По-перше, це осмислення ним феномену персонального людського буття немовби зсередини. Йдеться про його роздуми про те, що людина не стільки живе, скільки переживає, та про його концепцію віри, надії й любові.

Особливо потрібно підкреслити його звернення до феномену надії, яке було зовсім не випадковим і зумовленим тим, що у ХХ сторіччі зазнали фіаско дуже вагомні, концептуально насичені й позірно гуманістично зорієнтовані утопії, що призвело до великих розчарувань, страждань і крові, психологічного надриву.

Проте людина повинна жити за будь-яких обставин. І якщо в неї немає надії, то втрачається і сенс її існування. Надії, у якій, на відміну від мрії, майбутнє сприймається не лише як можливе, але й як належне й необхідне.

Також коротко слід сказати і про його любов до природи, про його надзвичайно чітке усвідомлення екологічної загрози як загрози самому людському існуванню, а не лише довкіллю. Про це він як неодноразово писав сам, так і за його ініціативою було створено сектор екології, який і нині успішно і плідно працює в Інституті під керівництвом М.М. Кисельова.

У такому контексті по-новому постає і власне питання про буття. Адже світ — це не просто людський світ, а те, що існує саме по собі, і саме як таке є *самоцінним* і *прекрасним*. А як показують екологічні негаразди останніх десятиріч, людина занадто замахнулася у своєму техніко-операційному пориванні, і її подальша доля безпосередньо залежить від того, чи зможе вона відновити бодай якусь відносну рівновагу у взаєминах із довкіллям, тобто світом самим по собі.

Тому й потрібно ще раз радикально переосмислити саме поняття буття. Якщо до цього завжди вважали, що буття — це прикметна риса, проблема передусім світу людини, а у тваринному світі існує лише сукупність зовнішніх речей, тобто якщо до цього вважали, що буття принципово корелятивне людині, воно з'являється у світі як проблема разом із нею, то події на екологічному фронті останніх десятиріч засвідчили, що це зовсім не так. Вони засвідчили, що проблема буття — це така сама проблема для тварини, як і для людини (йдеться передусім про проблему видового розмаїття), навіть більше — це проблема і для рослин.

Через те, якщо дійсно турбуватися про подальшу долю буття, перебирати на себе відповідальність за цю долю, потрібно дуже уважно й критично підійти до відомої концепції антропоцентризму. Адже у XX сторіччі стало цілковито зрозумілим, — і у цьому найбільша проблема, найбільш бентежна і страшна істина, — що людина є *єдиною* на планеті живою істотою, здатною здійснювати цілеспрямоване, свідоме (!) нищення подібних до себе. До того ж нищення масштабне. Ніякий лев чи крокодил, доки він не буде страшенно голодним, не йде на полювання. Тобто останнє у нього є цілковито вимушеною дією. А от у людини — ні... Є над чим, і до того ж міцно, подумати: чим є те, що завжди вважали найвищими чеснотами людини: свідомість, цілераціональність тощо, — і яким є людське єство взагалі.

Далі слід відтінити ще кілька моментів, які характеризують В.І. Шинкарука як глибоко українську людину, небайдужу до долі рідного народу. Про це свідчать і його численні публікації, в яких він говорив про любов до Вітчизни як запоруку становлення справжнього громадянина, і його концептуальна установка на неможливість повноцінного особистісного становлення та буття, особистої автентичності поза межами становлення громадянина держави Україна, ідентичності національної.

Про це також свідчить ініційоване ним в Інституті велике колективне дослідження, яке було опубліковане 1996 року у видавництві «Фенікс» («Феномен української культури: методологічні засади осмислення»).

Зовсім не випадковим було також його постійне звертання до постаті і вчення Григорія Сковороди, наголос на розглядові цього вчення як такої рефлексії стосовно пізньоантичних та біблійних текстів, відпрацювання якої у цьому випадку є глибинно пов'язаним з українськими душею та долею Г.С. Сковороди. І осягнути це вчення неможливо поза настановами кордоцентризму.

Водночас В.І. Шинкарук був також ініціатором видання повного зібрання творів Г.С. Сковороди у двох томах, написавши до нього передмову.

Слід також сказати про те, що В.І. Шинкарук був автором Закону «Про мови в Українській РСР», прийнятому Верховною Радою 1989 року, який працює й понині і завдяки якому українську мову згодом було закріплено в Конституції України як мову державну. Хоч би що хто зараз говорив про застарілість окремих положень цього закону, але без нього із українською мовою були б набагато більші проблеми, ніж ми маємо їх на сьогодні.

Упродовж багатьох років В.І. Шинкарук вів значну й плідну роботу, очолюючи Товариство «Знання» України. І ця його робота мала велике значення для становлення громадянського суспільства в Україні.

Ну і насамкінець буквально кілька слів про те, чим займається відділ філософської антропології, що його 33 роки очолював В.І. Шинкарук, впродовж ну хоча б останніх 10—15 років. За цей час за результатами виконання планових тем було опубліковано наступні колективні монографії: «Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми» (2000), «Колізії антропологічного розмислу» (2003), «Філософія. Світ людини (Курс лекцій)» (2003), «Людина в есенційних

та екзистенційних вимірах» (2005), «Людина у цивілізації ХХІ століття: проблема свободи» (2006), «Грані людського буття: позитивні та негативні виміри антропокультурного» (2010), «Антропокультурні чинники європейського вибору України» (2013), а також низка збірок наукових праць за матеріалами філософсько-антропологічних та Шинкаруківських читань, що їх щорічно проводить відділ (останні — разом із Товариством «Знання» України).

Нині співробітники відділу працюють над не менш вагомою у плані як теоретичному, так і практично-духовному (щодо визначення доленосного для української держави та суспільства цивілізаційного вибору) темою «Людська самореалізація як філософсько-антропологічна проблема», а попереду не менш актуальна тема, своєрідне повернення боргу рідному народові співробітниками відділу — «Проблема людини в українських реаліях: екзистенційний вимір».

Отже, підсумовуючи, слід сказати, що нинішнім філософам України є над чим думати та над чим працювати.

Але при цьому ніколи не слід забувати того, що ці нинішні творчі пошуки філософів України якщо не у принципі, то значною своєю частиною стали можливими завдяки тій самовідданій, плідній і мужній філософській праці, яку проробив не у кращі часи ідеологічного пресингу, часи гонінь на самостійну й самобутню філософську думку в Україні, справжній мислитель, наш колега, вчитель та старший товариш — Володимир Ілларіонович Шинкарук.

Статтю одержано / Received 30.11.2016

Yevhen Andros

VOLODYMYR SHYNKARUK: ANTHROPOLOGIC TURNING POINT IN UKRAINIAN PHILOSOPHY OF THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

Volodymyr Shynkaruk (1928-2001) is a symbolic figure in formation of the post-Stalin Ukrainian philosophy. Role of Volodymyr Shynkaruk in the intellectual situation of Ukraine of the last four decades may be compared with the significance of creative work of Ukrainian poets of the sixties. He has made a rather essential contribution to development of the approach to historical-philosophical and gnoseological problems. However the major deserve of B.I. Shynkaruk in the field of philosophy and intellectual situation of the century was the transfer to studies in philosophical-anthropological problems. This challenge not only opened new thematic horizons and allowed analyzing the existence in all its volume, but also favored the assertion of vital optimism of a person who rather strives for knowledge than for possession.

Keywords: Volodymyr Shynkaruk (1928—2001), Institute of philosophy, historical-philosophical problems, gnoseological problems, anthropologic turning point

Андрос, Євген — кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник, в. о. завідувача відділу філософської антропології Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

Andros, Yevhen — Candidate of Sciences (philosophy), leading research fellow, deputy head of the Department of Philosophic Anthropology, H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine.
